

FALUSI MÁRTON

Esszé a jó kormányzásról

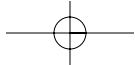
„A képzelődés országa sokkal kisebb, mint az elmékedő gondolaté”

(Eötvös József)

I.

Európa a nagy eszmék szülőföldje, melyeket sohasem mulasztott el hadrendbe állítani. Midőn egyesek azt bizonygatták, hogy „a lét határozza meg a tudatot”, tisztában voltak ennek fordítottjával, ám érvek sorát vonultatták föl azért, nehogy „a tudat határozza meg a létet”, hanem az *ő* tudatuk. A *jó kormányzásról* mint európai eszméről mindenkinek volt és van elképzelése, sőt meggyőződése, híresztelje bár az ellenkezőjét, hogy ti. a nagy romantikus államtani viták ideje lejárt, és ha a rendezett állam nem is dédelget ölében harmonikus társadalmat, a politikai közösségek bölcsebb tagjai gondjainkhoz helyes kérdéseket eszkábáltak össze, a feltevések nyelvjárásait elsajátították: a többi megy magától. Ha közös ügyeinkben nem is születik mindig jó döntés, eszméink a helyükön vannak, körötünk munkálnak, így kiköszörülnek a csorbát, ha kell, helyre ütök a hibákat, ha keletkeznek – legalábbis *egészében és bosszú távon*. Ezt hívjuk európai demokráciának, s közben eszünkbe sem jut, mennyire elhasznált, kompromittálódott fogalommal van dolgunk. A demokrácia, a többség uralma Platónnál egyike a hibás államformáknak, Arisztotelésznél is a helyes államforma, a *mixté politeia* torz változata, és akkor a római, a sokféle francia vagy a weimari köztársaságokról nem is szóltam. Ugye, hogy nem vagyunk róluk jó véleménnyel? A demokrácia ösztönös felmagasztalóiban még az sem ébreszt kétséget, hogy Európában monarchikus államformák is teljesítik a „demokrácia” kritériumait, ezért első körben is inkább *parlamentarizmusról* kellene beszélni, ami kétségtelenül szűkebb megközelítést igényel. Ez a tény ugyancsak a mi malmunkra hajtja a vizet, ha azt próbáljuk meg körüljárni, a jó kormányzás európai eszméje eredendően *mennyire ingatag* alapozású.

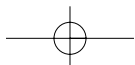
Az intézményelméleti fanatikusok sorra leszerepelnek; mialatt ők a garanciák biztosítóköteleit újra és újra átcsomózzák, szorításukból minduntalan kicsusszan a jogérzet. Ellenük fel-felbukkanó érv – amit félbehagyott, bosszús kézlegyintés kísér –, hogy a demokratikus berendezkedés nem működik demokraták nélkül. Igen ám, de kiféle-miféle ember a *demokrata*? Milyen anyagból gyúrták? Nyilván olyasvalaki, aki a demokrácia – közelebről meg nem határozott – eszméjének rendeli alá céljait, s mert elsőre ennél nem adhatunk bővebb magyarázatot, be kell érünk annyival, hogy *jó életet él*, netalán *tisztes polgári életmódot* folytat, noha gőzünk sincsen, miben merül ki a *conditio sine qua nonja*. A demokrácia és – nem kevesebbet, mint inherens értékeinek általános érvényre juttatását célul tűző szellemi rokona: – az Európai Unió tehát *a jó kormányzás eszméje*, értsünk bármit is

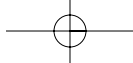

ezen. Az Európai Unió ugyanis önmagát értékközösségként firmálja, a XXI. századra kifejezesebben európai demokrácia univerzális értékhordozójának. Ezek szerint kétséget kizáróan *egyről* beszélünk, mikor a demokráciáról mint jelölőről, hiszen akad-e olyan együgyű, ki nem akarja, hogy életét a jó kormányzás páztorolja? Ha mindnyájan demokráciát óhajtunk, és jó kormányzást magunk fölé, helyben vagyunk, hiszen itt az új európai demokrácia és egyetemes diadala, az Európai Unió. Vagy a demokrácia nem a jó kormányzás per se, csak egy állomása a „befejezhetetlen projektnek”? Netalán nem is szereztünk bizonyosságot arról, mi is pontosan a jó kormányzás? Akik az Európai Unió létmódját hatékony gazdasági közösséggé egyszerűsítik, ugyanazt a történelmi bünt követik el lét és tudat viszonyában, melyről fentebb szóltam. A *jó gazdaságról* vallott felfogásunk nem kevésbé eszméink következménye, mint a jó kormányzásról alkotott, utóbbi azonban elsőbbséget élvez, hiszen a gazdasági szabadság határait a kormányzás jelöli ki, de feltételeinek számottevő részét is ő biztosítja. Mikor fogunk végre ráébredni, hogy nem a reálgazdaságba való állami beavatkozás *mértékéről*, hanem csak állam és reálgazdaság szükségszerű viszonyának *fajtajáról* beszélhetünk?

Az a gyanúm, hogy a kelet-európai diktatúrák fennállása, majd bukása terjesztette el Európában a „demokráciának” nevezett eszmét járványszerűen megfertőző jelentéstartalmat. Diktatúrában, azok közelében élve ugyanis azt hittük, hogy kétféle kormányzási módszer létezik: a diktatórikus *vagy* a demokratikus, kétfajta egzisztencia: a szolgaság *vagy* a szabadság. Még arról az alapvető hermeneutikai tételről is megfellelkezünk, hogy a diktatúra ellentéte a nem diktatúra, a demokráciáé a nem demokrácia. Így már akkor is négy fogalmat kapunk kettő helyett, ha a nem diktatúrák és a nem demokráciák válfajait nem tekintjük újabbaknak. Ezt a konceptuális tévedést nyugtázza egy másik közkeletű bon mot, amelyet Churchillnek tulajdonítanak, és szükségtelen megismételtem. A helyzet az, hogy nemcsak különböző az elképzelésünk, mit tekintünk demokráciának (értsd: a jó kormányzásnak), de abban sem jutottunk dűlőre, hogy a demokrácia (értsd: a jó kormányzás) az érték maga vagy az értékek harcának intézményes kerete.

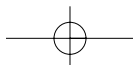
A demokrácia számos paradoxona közül rögtön emeljünk ki egyet. Ha az egyszeri szavazó jó okkal hiszi, hogy a szarvasvadászat betiltása helyes, ezért erre szavaz, ám a többség a szarvasvadászat betiltását leszavazza, az egyszeri szavazó kellemetlen lelkiállapotba kerül. Mint bölcs demokrata ezentúl azt kell hinnie, hogy a szarvasvadászat helyes dolog, hiszen létezik-e erősebb indok egy demokráciában a többség akaratánál? Mint független értékrendű állatvédő mégsem nyugodhat bele a döntésbe. A paradoxon gordiuszi csomóját kettévághatjuk azzal, hogy az egyéni hit a többségi legitim döntéstől elválasztható, de érezzük, hogy ha egy politikai közösségben az efféle diszcrepanciák elérik a kritikus szintet, a demokrácia – intézményileg legyen mégoly stabil – megroppan. Arról nem beszélve, hogy milyen bizonytalanságot okozna, ha egyik évben a szarvasvadászatot betiltók, másokban az engedélyezők kerekednének felül. Lehet-e tetszőlegesen esetleges és változó a demokratikus döntések mögötti értéktartalom? Ha igen, vajon az afféle demokráciában jelen lennének-e azok a normák, melyek miatt demokráciának ne-

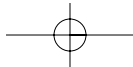

vezzük? Ha nem, meghatározhatók-e kimerítően a demokratikus értékek? A helyes válasznak inkább az bizonyul, hogy ama „mögöttes értékeknek” a demokráciához eredendően semmi közük. A demokráciának legfeljebb *létezik egy olyan formája*, mely ezeket az értékeket optimálisan érvényre juttatja. Ezek után már csak meg kell keresni, hogy melyek azok az értékek és melyek a kritériumai a jó demokráciának. E kettőt együtt nevezhetjük jó kormányzásnak. Sok demokráciakonceptió legnagyobb tévedése, hogy – fából vaskarika – a jó kormányzás *formáját és tartalmát* összemosza: a demokrácia attól jó, hogy a demokratikus értékek hatják át, a demokratikus értékek pedig a jól működő demokrácia mechanizmusai.

A jó kormányzás központi kritériumának szoktuk tekinteni, hogy elzárja a zsarnokság kialakulásához vezető utat. Ha ugyan kimerítően definiálnánk, mit tesz demokráciának lenni, a közmegegyezés a demokrata állampolgár tulajdonságaiban még nem garantálná, hogy mindnyájan kövessük is ezt a magatartásmodellt. A politikai közösségek legősibb felismerése volt, hogy a korlátlan hatalom lealjasíthat, az egyeduralkodó erkölcs és jog fölé helyezheti magát, ha úgy kívánja; a királyok sem regnáltak hát kényük-kedvük szerint, még az első alkotmányjellegű charták előtt is korlátok közé szorították hatalmi ambíciójukat az udvari tanácsadók sereglete és az egyház szakrális-természetjogias kontrollja. Ennek ellenére nem mondhatjuk, hogy a zsarnokság (megkülönböztetve a rövid időre szóló kivételes jogrendtől, a legális római *diktátorságtól* és annak későbbi formáitól) a korlátlan egyeduralom kizárólagos következménye, hiszen demokráciák is torkolltak zsarnokságba. Nem igaz ezért, hogy az egyeduralkodó politikai közösségre erőltetett értékhierarchiája ipso jure zsarnokságot idéz elő, míg a demokratikus értéksokszínűség annak kifejlődését ipso jure megakadályozza. Szó sincs arról, hogy az előbbi autoriter értékszemlélete áll szemben az utóbbi pluralizmusával, amit az értékeken felülemelkedő formalizált eljárásrend tesz lehetővé; így azt sem mondhatjuk, hogy bármelyik per definitionem közelebb állna a diktatúrához. De még ha így is volna, a helyzetünket nem könnyítené meg. Mennyivel célszerűbb arra a következtetésre jutni, hogy az értéktelített – eszmevezérelt – és az értéksemleges – az eszméket mellérendelő – állam egyaránt zsarnokivá züllhet, mint arra, hogy a különféle államformáknak eltérők az értékpreferenciáik? Plutarkhosz, a polgári erények anyakönyvezője a következőket írja: „A dicsvágyók az erény bálványképét, a dicsőséget akarják magukhoz ölelni, s nem hoznak létre semmi tisztát, semmi igazit, csak korcs és zűrzavaros dolgokat. [...] Valójában ez történik azokkal, akiknek politikáját a tömeg vágyai és indulatai irányítják: szolgálkká és cselédekké válnak, hogy népvézéreknek és uralkodóknak nevezzék őket.” E sorok Tiberius és Caius Gracchus kapcsán olvashatók, akik az egyenlőség eszméjét hajszolták, „szüntelenül arra törekedtek, hogy politikai szolgálataikkal felülmúlják a megtiszteltetéseket, és kedvező intézkedéseik következtében egyre több megtiszteltetést nyertek, s így kölcsönösen becsvágyat keltettek magukban a nép és a népben maguk iránt”. Lám, demokratikus körülmények szintúgy elfajulhatnak, akár a korlátlan egyeduralmak hatalmi centralizmusa, és pedig két ok miatt: vagy azért, mert nem felelnek meg választóik elvárásainak, vagy azért, mert túlságosan is megfelelnek, hi-

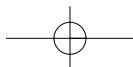

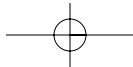

szen a többség is tévedhet. Gondoljunk két egyszerű példára. A szlovák kormány nemzetpolitikája élvezi a többség bizalmát és felhatalmazását, holott a kisebbségi nyelvhasználatot durván sértő intézkedései egyáltalán nem felelnek meg a *demokratikus normáknak*; a magyar kormány pedig nemrég azzal kérkedett, hogy választóit saját érdekükben tévesztette meg, el akarta ugyanis kerülni, hogy *populistává* váljék, és mélyítse az államcsődöt. Nem vizsgálva a két helyzet összefüggéseit mindössze rá akartam világítani, milyen kontingens vélekedéseket táplál a demokrácia a jó kormányzásról. A felismerés, hogy ki folyton csak a többség vágyait fürkészi, ugyanúgy juthat antidemokratikus következtetésekre, mint ki egy vélt érték-szemlélethez igazítja tetteit, csöppet sem új keletű. Érdemes rögtön leszögeznünk, hogy a jó kormányzás érték kötött; érték kódjait pusztán eljárásrend nem oldhatja föl, a szakmai ésszerűség mechanikus gyakorlata nem semlegesítheti, de a szubjektum önkénye sem biztos talapzata.

II.

A magyarság és Európa közötti „államelméleti kapcsolatot” Eötvös József vette föl azóta is utolérhetetlen alaposságú könyvében (*A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*), mely az addigi európai politikai filozófiába és történelembe páratlanul komplex betekintést nyújt. A fentebbi problémára rámutat Eötvös is: „Alkotmányos államban az által, hogy csupán egy pont van, melyben az állampolgárok azon jogukkal, hogy az állam vezetésében részük van, gyakorlatilag élhetnek, az egy pont körül szükségkép oly toladás támad, mely az államra veszélyes; korlátlan egyeduralmakban az által, mert az uralkodó képességihiánya, ha nemcsak az állam közügyeinek vezetését, hanem az egyes polgárok minden érdekét is veszélyezteti, szükségkép mindig az egyeduralmi elvet is, – min az egész állam alapszik – a legnagyobb mértékben kockáztatja.” Bár az *Uralkodó eszmék* keletkezésekor mai értelemben vett demokratikus participációról nem beszélhetünk, a könyv szemléletesen demonstrálja a mai demokráciaelméletekhez kanyargó út kiindulópontját, a demokratikus társadalom- és államszervezés eszmei dilemmáit, s még figyelemre méltó következtetésekre is jut. Ha valóban létezik európai érték közösség, Eötvös remekműve enciklopédikusan összegzi annak állambölcseleti implikációit, empirikus vizsgálódásaiban az ókori római jogtörténettől a francia forradalomig gyűjtve az élményanyagot. Mielőtt néhány problémafölvetésével tovább feszegetem a jó kormányzás titkait, két jelenséget nem hagyhatok szó nélkül. Az egyik az a bámulatra méltó ösztönösség, ahogyan Eötvös az angolszász, francia és német bölcseleti észjárást, nyelvet vegyíti; a másik az a tudatosság, ahogyan államelméleti és irodalmi munkássága összejátszik, *A falu jegyzője az Uralkodó eszmékkel* párbeszédet folytat, nyelvi kimunkáltságukban és sugallatukban tetten érhető az egyöntetűség. Az első észrevétel az azóta elveszett magyar társadalomtudományos nyelv csírának előkaparására ösztökélhet, ám ez túlmutatna esszém keretein, a második azonban segítségünkre lesz közelebb férközni eredeti tár-

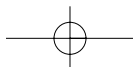

gyunkhoz. Számos liberális filozófussal ellentétben nem tagadván, hogy a demokrácia érték(ek)et képvisel (a liberális ideológia értékeit is akár), arra kell már csak valamiféle választ adni, hogy *melyek* ezek az értékek, *honnan erednek* és *hogyan nyilvánulnak meg?*

Vajon – diskurzuselméleti szempontból – mennyire zárt diskurzív tér *A falu jegyzője* és az *Uralkodó eszmék*, stiláris egyneműségük mellett van-e köztük átjárás, s ha igen, az irodalmi mezőből kerülnek-e be az értékek a bölcséleti mezőbe, vagy fordítva? Eötvös látószöge ugyanis szélesebb annál, mintsem a XIX. századi liberalizmusra szűkíthetnénk, megállapítva, hogy emancipációs követeléseit és az első generációs szabadságjogokat teljesítette a történelem, mi dolgunk lenne egy olyan művel ma, mely a „feudalizmusból” meríti tényanyagát? Hiszen éppen ezt az érvt abszolutizálják azok, akik a demokráciát értékeken felüli és értékek utáni keretintézménynek hiszik, eljárászerűen semlegesnek – Habermas kifejezésével –: „kommunikatív hatalomnak”. Azt a hibás meggyőződést vallják, hogy a modern liberális demokrácia egyszerre valósította meg a jogkiterjesztést (jogegyesítést) és oldotta föl a jó kormányzás alapvető paradoxonait. Véssük emlékezetünkbe Eötvös gondolatát, „hogy az egyes tények s egybefüggésök és sorozatuk legkörülményesebb vizsgálata az államtudományok terén sem vezet soha kétségbevonhatlan bizonyosságra, hanem mindig csak a valószínűség bizonyos fokára...”

Eötvös főművét éppen a legalapvetőbb paradoxonra építi: szabadság és egyenlőség széttartó eszméire, vagyis az *emberi jogok* és a *népszuverenitás* ellentétére. Ha a magánautonómia (l. emberi szabadságjogok) élvez elsőbbséget, akkor a politikai közösség akarata rendelődik alá az egyéni önzéseknek (ez John Locke-féle liberalizmus), az állam pedig dezorganizálódik; ha pedig az állampolgár közéleti autonómiája (l. népszuverenitás) helyeződik a magánember nem politikai jellegű szabadsága elé (ez az Arisztotelészig visszanyúló republikanizmus), akkor a többség zsarnokoskodhat az individuum fölött. Felismerve, hogy „valamennyi tudomány közül egy sincs nagyobb hatással a mindennapi életre, mint éppen az, mely az állam szervezésével foglalkozik”, Eötvös azzal az ambícióval veselkedett neki munkájának, hogy „a vélemények tartós összhangza csak úgy lehetséges, ha az igazságig jutottunk”, a jó kormányzás fundamentuma nem lehet pillanatnyi – múltó – konszenzus. További két nagy állambölcséleti vita szolgált előzményül az *Uralkodó eszmék*hez: az egyik Rousseau és Montesquieu, a másik Locke és Montesquieu között élesedett ki. A jó kormányzás zálogának Rousseau a népszuverenitást tartotta, mikor is a *volonté générale* (közakarat) képződése az egyéni akaratok föladásával jár, a közösség szabadságáért az individuum lemond szabadságáról; Montesquieu viszont a hatalommegosztást állította a középpontba mint ami garanciálisan akadályozza az önkény kifejlődését, az egyéni akaratok kizárólagosságra törését. Rousseau-nál az állampolgár politikai szerepvállalása a döntő, Montesquieu-nél az államszervezet hatalmi libikókája. De Locke és Montesquieu között is fennáll egy ellentét, mégpedig a civiltársadalom értelmezésében: Locke-nál a civiltársadalom *politikán kívüli*, a társadalmat a politikától védi; Montesquieu-nél *politikán belüli*, önállóságát az állami intézményektől óvja.

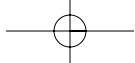

III.

Eötvös abból indul ki, hogy a jó kormányzást meghatározó eszméket a nép tudatához kell idomítani, s mindenkor az az államszerkezet a helyes, mely a nép fogalmainak (nem a többség akaratának!) megfelel, mivel „az egyes ember el van látva az akarat szabadságával, de embertömegek csak kisebb mértékben bírnak e tulajdonnal”. Könyvének állítása kettős: a szabadság és az egyenlőség eszméi együttesen megvalósíthatatlanok, de még ha ellentétüket föl is oldhatnánk, az nem eredményezné a várt meglepetést. A korlátlan „népfölség” akaratának megformálásához való egyenlő hozzáférés sem azt nem eredményezte, hogy a főhatalom örökké a nép szaván függjön – mert „a veszély pillanatában inkább a közjóra, mint a nép akaratára figyel” –, sem a „haladáshoz” nem járult hozzá, hiszen „nem az általános egyenlőség elve, hanem a korlátlan verseny [...] tette lehetségessé a gyors haladást”. A népszuverenitás az egyéni szabadság kiteljesedésének gátja, mégis az egyenlőségre törekvés a korabeli politika fő jelszava Eötvös szerint. Ha a demokráciát pusztán parlamentarizmusnak fogjuk fel – ahogyan felszínesen manapság tesszük –, hűtsenek le Eötvös sorai: „nagyon csalódnánk, ha hinnők, hogy a nép ritkábban szokta használni korlátlan hatalmát a törvények változtatására, mint a fejedelmek”. Ehhez vegyük hozzá a demokrácia egy másik paradoxonát. Ha a szavazót racionális lénynek hisszük (mi más esélyünk van?), egyszerűen nem éri meg, hogy részt vegyen a szavazáson. A legkisebb erőfeszítést sem érdemes tennie, hiszen egy népes voksoláson semmivel nem éri több jótétemény, nem élvez több előnyt azáltal, hogy elmegy, mint ha otthon maradna. A jó döntésből származó javak ugyanúgy megilletik, a rossz döntésből eredő visszasságok ugyanúgy sújtják. Ha viszont senki sem szavazna, az beláthatatlan következményekkel járna.

Eötvös tehát a republikánizmussal szemben úgy választja a liberalizmust, hogy előbbi értékeit nem veti el teljesen, sőt a jó kormányzást akként ismeri el, hogy e két eszme valamiképpen egyensúlyban maradjon. Nyelvfilozófiájában és gondolkodásmódjában is roppant korszerű, hiszen a történelmi és empirikus érveket véli elsőrendűnek, ám azzal, hogy ugyan a „nép fogalmait” vizsgálja, de egyidejűleg koherens érvelési technikát alkalmaz, a német történelmi iskolát (Savigny) és az angolszász analitikus logikát (Austin) házasítja össze. S nem csak ettől korszerű. Esettárában a kedvelt gracchusi idők, az államformák függvény táblázataként elő-elővett francia forradalom és a magyar valóság egyenrangú szerepet játszik, igaz, utóbbi főként *A falu jegyzőjében*.

Eötvös harmadik alapeszméje a nemzetiség eszméje, mely jelentős kerékkötője a fennálló államok működésének. A nemzetiség elve vagy ahhoz vezet, hogy az állam addig nem nyugszik, míg egynemzetiségűvé nem válik, ami a szabadságra merőleges, vagy a *népfölségen kívül* jogokat biztosít a különféle nemzetiségeknek, ami viszont az egyenlőség eszméjével áll ellentétben. A „nemzeti különállás fenntartása” történetileg lassan felszámolódik Eötvös hite szerint, s ezt az idolumot mintha napjainkig vallanák a demokrácia bizalmasai. A központi államhatalom kiépülése megszüntette a nemzetiségi különbségek egyik okát, a „faji különféleséget”, a keresztyénség általánossá vá-

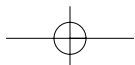

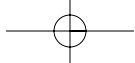
lása egy másikat, a vallásit. „Vasutaink áttörték a válaszfalat, mely hajdanában a népet távol tartotta egymástól. A nemzeti erkölcsök és szokások lassankint eltűnnek; naponkint száll egy-egy előítélet sírba [...]. Az erkölcsök és szokások mindinkább hasonlóká válnak s hovatovább honiabbnak látszik az idegen föld.” Így nyugtázza Eötvös a harmadik ok, az „érintkezések ritkaságának” elenyészését. Mintha mi ugyanazt vártuk volna az Európai Uniótól, mint Eötvös a vasúttól, s bár előbbi elvileg a demokratikus értékközösség rokon értelmű szava, utóbbi pusztán technikai vívmány, egyikük sem teljesített jobban a másiknál. Két ok maradt, melyek gátolják a nemzetiségek békés együttélését: a „nyelvkülönbség és az előkor emlékei”, de ezeket sem értékeli Eötvös kellőképpen hangsúlyosnak. Ha a nyelvek ugyanazon eszmék terjesztésére szolgálnak, „sajátságait is az egy szóhangon kívül mindinkább elvesztik”, mert „jelenleg szavak dolgában rendkívüli puristák az emberek; de az eszmékben és nézetekben egyetemiségre törekszenek”. Ám a történelmi emlékek sem részesülnek más elbánásban: „De ha a történetek könyvében nincs egyetlenegy fejezet, ha a nép szájában nincs egyetlenegy rege, mely a nemzetiség elvének nevében felhordott követeléseknek alapul szolgálhatna [...] – lehet-e, szabad-e akkor ez irányban a nép érzelmeire hivatkozni?”

Mivel Eötvös elismeri az egyes nemzetiségek egyenlőségének gyakorlati lehetetlenségét – hiszen műveltségben, létszámban sem egyenlők –, a nemzetiségi problémák panaceáját lényegében abban látja, hogy a népek feladják különállási követeléseiket, s – a nemzetiség eszméjén kívüli – eszmék zászlaja alatt egyezésre jussanak (nem véletlenül, hisz a soknemzetiségű Habsburg Monarchia érdekében beszél). De melyek ezen eszmék, ha nem a szabadság önmagában és nem az egyenlőség önmagában? Nem egyebek, mint a jó kormányzás kritériumai. Eötvös idejére datálódik ugyanis az a gondolat, hogy a helyes állami berendezkedés valamennyi társadalmi feszültséget lecsillapít, s nemcsak a társadalmi osztályok között, de „egyes nemzetiségek, melyek most öntudattal lépnek fel, talán hamarabb, mint hinnők, különállási követeléseikről le fognak mondani”. Abból, hogy mára sem az eszmei, sem a nemzetiségi ellentétek nem csökkentek, három következtetésre juthatunk: *vagy* nem valósítottuk meg a jó kormányzást *per se*, *vagy* ezeknek semmi közük a jó kormányzáshoz. A harmadik, hogy pozíciónk azóta megváltozott, s ezért gondolkodunk másként: soknemzetiségű nagyhatalmi mi-voltunk igazolása helyett elveszített nemzetrészeink megmentése a fontos. Mindhárom egyaránt igaz. A jó társadalomról kifundált eszméinket eredendően összekeverjük a jó kormányzásról vallottakéval, és utóbbitól reméljük az előbbi megteremtését, vagy úgy, hogy a jó kormányzás eszméjébe minden más eszmét belezsúfolunk, vagy pedig úgy, hogy a jó kormányzást olyan ideális keretnek tartjuk, melyben az eszmék permanens harca helyes eredményekre jutva zajlik.

IV.

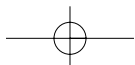
Milyennek álmotta hát Eötvös a jó kormányzást? Az eddigiekből is láthatjuk, mennyire gyanakodva vizsgálja az eszméket és az elveket: „jelenleg az elvek általános elismertetnek, s csak alkalmazásuk iránt térnek el egymástól a vélemények”,

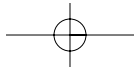

vagy: „a királyság is, a diadal pillanatában, ugyanazon elvekre kénytelenítették alapítani hatalmát, a melyek fegyverekül szolgáltak ellene”. Már az eszmék tételezéséből is adódott két gond: egymással egyenrangú eszmék egymással összebékíthetetlenek, továbbá relatíve határozatlanságuk miatt gyakorlati alkalmazhatóságuk megkérdőjelezhető. Eötvös is tudatában van annak például, hogy az általános választójog sem arra nem biztosíték, hogy a többség akarata érvényesüljön, sem arra, hogy nekik igazuk is legyen; az intézmény mindössze legitimációs célokat szolgál: „alkotmányos országokban nem azért bízhatnak meg számosan a választás jogával, mivel a választásjog nagy szám alatt célszerűbben gyakoroltatik; egyesek vagy kevesen alkalmasint jobban járnának el e tisztségben, mint százezrekből álló gyűlések, melyekben gyakran csak a vakeset határoz; de az ok azon igen helyes nézetben keresendő: miszerint a végre, hogy a törvények a lehető legnagyobb tiszteletben álljanak, hozatalukkal azokat kell megbízni, a kik legnagyobb mértékben bírják a közbizodalmat”. Eötvös kiválóan veszi észre, hogy a modern központosított állam nagy paradoxonát a demokrácia nem oldhatja föl: „hogy mit kíván a nép bizonyos eszmék nevében, [...] csak a nép tetteiből vonhatjuk le”; a tömeg azért cselekvésképtelen, mert benne elvész az egyes véleménye, az egyes pedig azért, mert befolyásától a többség megfosztotta, sőt a szabadságjogok sem fejezhetik ki az individuum akaratát. Eötvös tehát egyként szkeptikus Locke-kal és Rousseau-val szemben is. Az egyesülési szabadság árnyoldala, hogy „az egyes polgár, hogy kérelmezési jogával sikeresen élhessen, a helyett, hogy azt kívánja, a mit óhajt, mások kívánataihoz kénytelen csatlakozni”. A szabad sajtóról mondottak elbizonytalaníthatják a civiltársadalom kommunikatív hatalmában hívőket. [A szabad sajtó befolyása] „nem abban keresendő, hogy a szabad sajtó a kormányt a nép bajairól és fogalmairól fölvilágosítja, hanem inkább abban, hogy a mívelt osztályoknak, s tehát közvetve a kormánynak is, eszközül szolgál: kiigazítani a nép fogalmait s irányt adni vágyainak.” Üzenet ez a politikai véleménymondóknak ma is.

Eötvös bebizonyítja, hogy az állam csak az egyenlőség kivitelezésében teljesít jól, de korának uralkodó eszméje, az egyéni szabadság háttérbe szorul, amiért csak mint *politikai* szabadságjog jut érvényre. Ez eddig a tipikus liberális krédó, amit azonban Eötvös két szinten is túllép: egyfelől megmutatja, hogy a modern központosított állam mennyire képtelen a demokratikus szabadságjogokat az egyén igényeihez mértén biztosítani, másfelől hangsúlyozza, hogy az egyéni szabadság eszméjének kifejtése, kibontása azon múlik, hogy azt az emberek korhoz kötötten hogyan értelmezik. A vélekedéseket igazából sem a pártok, sem a politikai klubok, sem a sajtó nem közvetíti, ennek eszközét Eötvös az irodalomban találja meg, legközelebb pedig *A falu jegyzőjében* férközik hozzá, melyről később lesz szó. A civiltársadalomnak ezért nem a locke-i, hanem a montesquieu-i értelmezését teszi magáévá, azt a politikán belülre helyezi el az államszervezettel szemben, s a valódi demokratikus értékrendszer eléréséhez, a helyes államscélok kitűzéséhez, a közjó és a közérkölcsonosításához sem az idealizált nyilvánosságot, sem a szabadság jogiasított definícióit (törvényben rögzített szabadságjogok) nem tartja elegendőnek. „Egy állam sem lesz naggyá csupán alkotmánya által, a közigazgatási szervezet

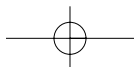

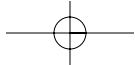

egynek sem adja meg kellő mértékben az összefüggést, s még kevésbé lehetséges, hogy bizonyos államintézményekkel valamely nagy föladat öntudatát ébresszük föl a polgároknak. Mindez nagy egyéniségek befolyásától függ.” S ki másra utal a „nagy egyéniségek” kitétel, mint azokra, akik a nép „fogalmait” felszínre hozzák, vagyis az írókra mint a politikai közösség identitásának megteremtőire? Az irodalomban az autoritás és a pluralitás harmonikus egyensúlyban van, miként az megfelel Eötvös értékpreferenciáinak: „annyian tolják föl magukat az összes nép szóvivőinek, s annyit össze-vissza beszélnek az állam érdekeiről, hogy az ezer meg ezer hang zavarában sem a nép, sem a kormány nem tudja kivenni, mihez tartsa magát”. Eötvös művészetszemlélete rávilágít: az irodalmi műben a fikcionalizált szereplők egyidejűleg képviselik az állampolgár szabad véleményét és az arisztokrata író részt vevő belátását, a regényben mint *társadalmi tettben* a forradalmi nonkonformizmus és a történeti jogon alapuló szerves reformizmus békül össze.

„Miután az állam csak úgy oldhatja meg feladatát, ha egyes alkotó részei egy egésszé vagy egy erkölcsi személyiséggé olvadnak össze”, Eötvös az erős központosítást nélkülözhetetlennek tartja. Olyannyira, hogy a hatalommegosztás montesquieu-i elvét is elveti, ám nem a törvényhozás primátusát tűzi ki helyette célul, hanem a három hatalmi ág egyesítését – a szabadságjogok garanciájával összhangban. Ettől viszont a republikanizmus felé tolódik el állambölcsélete, ki is mondja, hogy „nem annyira a hatalmak megosztásától függ a szabadság, mint inkább attól, hogy kire ruházzák e hatalmakat”. Látja ugyanis Eötvös az 1791. évi francia köztársaság genetikai hibáját, a törvényhozó hatalom diktatúráját, ám a népszuverenitás feladását is kockázatosnak tartja („az államhatalmak megosztása sajátképen nem megosztása, hanem fölosztása az államnak”). Eötvös sem az egyéni szabadságjogok garantálását nem idealizálja – felismeri, hogy a modern államot intézményrendszerei nem kötik ebben az irányban –, sem az egyéni befolyást az államügyekben nem gondolja kiterjeszhetőnek a választási jogon és az utólagos felelősségre vonáson túlra. E kettő azonban egybeesik, korlátozottságukról pedig korábban szoltunk. A demokratikus szabadságjogok tartalma, összeütközéseik során annak eldöntése, hogy melyikük élvez elsőbbséget, ugyanúgy azon erőknél múlik – ti. a hatalmi ágak értelmezői autoritásán –, melyek e jogok ősellenségei.

A jó kormányzás képlete tehát már a XIX. század komoly értekezéseiben sem volt egyszerű. Eötvös – liberális konzervatívhoz mérten – a liberális jogkiterjesztést a történeti alkotmánnyal, a republikanizmus elvét a felsőházzal (arisztokrácia) és a királyság intézményével ellensúlyozta. A szabadságot az organikus hagyománnyal, az egyenlőséget a történelmi arisztokrácia értékrendjével annak érdekében, hogy e két eszme összeférjen. Érvei – különösen mai nézőpontból – egyáltalán nem erősek, s ez nem írható teljesen az eltérő történelmi közeg rovására. A mai napig helytálló, logikus következtetései nem magyarázzák, vajon mi ad elegendő biztosítékot a király és az arisztokrácia „önkorlátozására”, ami elméletének lényeges eleme. „Miután az arisztokratia és a királyság személyesen gyakorolják a rájuk ruházott hatalmat, semmi különös biztosítékra nincs szükség, hogy e hatalom az arisztokratia és a királyság érdekében gyakoroltassék. [...] A nép jogainak gyakorlá-

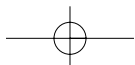

sát kénytelen egyesekre ruházni: gondoskodni kell tehát, nehogy az egyesek saját érdekeiket tolják föl az egyetem érdekei helyett, melyet képviselnek.” Nehezen érthető, hogy ha az államhatalmi ágak nem balanszírozzák ki egymást, hanem szükségszerűen egyikük fölénybe kerül a másikhoz képest, akkor a „történeti jog” és a „népképviselő elve” hogyan egészíthetik ki egymás hiányosságait?

Annál is inkább, mert az ellentmondó eszmék *spekulatív*e könnyebben egyeztethetőek össze, mint *praktikus*an. Posztulálhatjuk, hogy bizonyos esetekben az egyiknek, máskor a másiknak kell dominálnia, ezzel azonban az igazi kihívásnak nem feleltünk meg. A jó kormányzás mint gyakorlat éppen attól bonyolult, hogy mindig egyetlen végső döntésre kell jutnia, ami nem lehet ilyen *is* meg olyan *is*, hanem csak *ilyen* vagy csak *olyan* lehet. A mai modern demokráciákban, a jogállamokban is a viták legtöbbször elvek és értelmezések ütközésében csúcsosodnak ki, legyenek azok politikai elvek vagy jogelvek. Preferáltságuk és viszonyrendszerük az elméletben meggyőzően boncolgatható, de mikor adott helyzetben rá kell találni az *egyetlen* meghozható döntésre, sokszor *egyetlen* indok sem cáfolhatatlan.

Egy másik fogalompárban is megragadja Eötvös a jó kormányzás feltételeit. Világos, hogy a központosításban van a modern állam ereje, hiszen ez biztosítja a népszuverenitást, sőt az állampolgári jogokat is. Hiszen az állampolgári jogok – s Eötvös itt is telibe talál – nemcsak ütköznek az erős államhatalommal, hanem az utóbbi nélkül társadalmi gyakorlattá sem válhatnának. A központosítás az állam legfőbb eszköze ahhoz, hogy célját beteljesítse, ami nem más, mint a *jogbiztonság*. S hogy a jogbiztonság hiánya hová fajulhat, A *falu jegyzőjéből* kiderül. Eötvös azonban nem volna szisztematikus gondolkodó, ha a központosítás zsarnoksággá torzulásától nem tartana. Sokat emlegeti a szocializmust és a kommunizmust mint amelyek a népszuverenitás eszméjét ad absurdum viszik; logikus eszmei fejlemények, de a zsarnoksággal lépnek frigyre. Lám, a XX. századi totalitarizmus *logikailag* is benne volt a XIX. században! Ez ellen Eötvös az önkormányzás elvét vezeti be. „Szilárd alapon nyugvó községi élet az egyedüli eszköz, mely az egyén elszigetelt állását a roppant államhatalom irányában megszünteti, a nélkül, hogy az állam fönnállása veszélyeztetnék.” Később: „míg az egyén befolyása az államban csak képzelt: a községben gyakorolt befolyásnak mindig a legnagyobb gyakorlati fontossága van”. Az önkormányzatiság kulcspozícióba helyezése cáfolja A *falu jegyzőjének* hagyományos rossz olvasatait, ti. hogy a törvényhatóságok ellen íródott volna a centrista politikus nézőpontjából. Be kívánom bizonyítani, hogy Eötvös értékrendje ennél cizelláltabb. Hegeliánus ihletettséggű állambölcseletét voltaképpen nem az egyéni szabadságjogok abszolutizálása teszi működőképessé, hanem az arisztokráciába és a történeti jogfolytonosságba mint a szabadságjogok ellensúlyába (emlékezzünk: ellenük nincs szükség garanciákra!), az egyházba mint az államhatalom korlátjába („egy állam sem állhat fönn vallás nélkül”) és – nem utolsósorban – a kikezdzhetetlen karteziánus ismeretelméletbe vetett bizalma. Ha megfontoljuk, hogy Eötvös az államélet máig megoldatlan paradoxonait fejtegeti, és hozzátesszük – ki merné tagadni? –, hogy mára *e három* tényező mindegyike elveszett, érthető, miféle ingatagságot emlegettem a jó kormányzás alapjait illetően.

V.

„De hagyjuk ezt, regényt s nem politikai értekezést írok; s ámbár nálunk, hol a politikai irodalom a költészet birodalmát elfoglalá...” – olvasható *A falu jegyzőjében*, s ez választ adhat arra, honnan erednek a jó kormányzás értékei. Miért írja vajon Eötvös, hogy az alkotmányok „a különben irodalmi termékek dolgában oly szegény kornak irodalmi műveiként tekinthetők”? Az alkotmányoknak ugyanazon funkciókat tulajdonítja – állambölcseleti szempontból! –, mint a műalkotásoknak. Arra való, hogy megmutassák, mit tart az emberek többsége a legfőbb jónak. A művészet romantikus elvagyódása és középkorkultusza bizonyíték a kor szabadságvágyára. „Az államnak gondoskodnia kell polgárai biztosságáról, egészségéről, sőt esztétikai elveiről is” – írja Eötvös egy helyen, s arról, hogy „az állampolgárok az alkotmánynak megfelelő érzelmekkel bírjanak”. A falu jegyzőjében így értekezik: „de ha a költőtől, ki nemes emberi cél után fáradva, hogy erősebben hathasson, azt, mi a művésznak legdrágább, műve szépségét is feláldozá, tiszteletünket meg nem tagadhatjuk, ha bámuljuk az önmehtagadást”. Sorai arról tanúskodnak, hogy szépirodalmi tevékenységét államtudományi eszméinek szolgálatába állította, ezért okkal vizsgáljuk a regényt mint függelék, példázatot, gyakorlati útmutatót az *Uralkodó eszmék*hez. „A könyvben nem szép mű, hanem szép emberi tett fekszik előttünk.”

A műalkotások megmutatják, milyen a „népérzület”, de megformáltságukból adódóan transzformálják is azt olyanná, amilyenné az állam érdeke megkívánja. Szó sincsen azonban cenzúráról, amit itt mondtunk, nem hatalomtechnika, hanem alkotáslélektan: a jó műalkotás törvényszerűen fenntartja a jó kormányzást, és leplezi a rosszat. „Minden oldalú nagyszerű haladás korszakai soha sem lehetnek kedvezők a művészetre nézve; hiányozván azokban, a mit a művészet nem nélkülözhet, bizonyos határozott eszmény, s a kifejezés tökélye annál inkább lehetlenné válik, minél terjedtebb az eszmék köre s az új fogalmak száma, melyekre kifejezést kell találni.” Az alkotmányok és a művészetek mind-mind eszméket valósítanak meg, politikai közösségek eszméit, s mikor a politikai változások hirtelen történnek, a művészet nem tart lépést az alkotmányokkal, ezért be kell várnia egy megállapodottabb korszakot. Eötvös világméretűen így az irodalmi mű egyáltalán nem revolúciós vagy pionír szerepet tölt be, hanem az államélet stabilizátorát.

Nem csodálkozhatunk ezek után, hogy akkora az eszmei szellemjárás az *Uralkodó eszmék* és *A falu jegyzője* között, melyek csaknem egy időben keletkeztek (1851, ill. 1845). Mivel Eötvösnél a bölcselet a „haladás” hajtóereje, és a művészet a tradíció szférájába sorolódik, *A falu jegyzőjét* – irodalmi szempontból – könnyű didaxissal vádolni. Ez viszont kapóra jön nekünk, ha azt keressük benne, hogy az *Uralkodó eszmék*ben lefektetett bölcseleti alapelveket hogyan hasznosítja a fronézis; a jó kormányzás értékei módosulnak-e a gyakorlatban.

Kezdjük azzal, hogy ellentmondunk magunknak! A regény ugyanis közel sem olyan didaktikus és tézisszerű, mint hinnénk. Ha a szigorú elméleti okfejtésekbe belepillantva megállapítottuk, hogy a jó kormányzás értékei nem azonosíthatók ki-

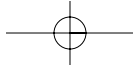
merítően, de még ha azonosíthatók, akkor is ellentmondanak egymásnak, ezért nem állíthatók „tornasorba”, szótári rendbe, ugyanez elmondható a gyakorlatról is. De csakugyan *gyakorlat-e* a regény? Speciális gyakorlat, hiszen egyfelől bemutatja, milyen a politikai és a jogi közélet egy magyar törvényhatóságban, azaz a valóságban, másfelől ezt az írói szubjektum értékszűrőjén átáramoltatva ismerjük meg, azaz a bölcséleti fikció részeként. A valósághoz képest elmélet, az elmélethez képest valóság. Történetileg könnyen visszakereshető, így igazolható, hogy bizony a törvényhatóságok nagyjából úgy működtek, ahogyan Eötvös szemlélteti – ebben nincs okunk kételkedni. Két dolgot azonban érdemes megfigyelnünk: tényleg *azért* működött-e rosszul a vármegye, amiért az író kárhóztatja, valóban az-e romlottságának kútfeje, amit Eötvös érzékeltet, kidomborít (hiszen ez már pusztán spekuláció!); valamint a rossz működés mennyiben az önkormányzatiság sajátja, és mennyiben az egész államéleté? Ha ennek alapján vizsgálódunk, nem kis meglepetésben lesz részünk. Az a különös, hogy a bűntények (választási csalás, Viola zsványsága, Tengelyi nemeslevelének ellopása, Macskaházy megölése stb.) kimenetelében akkor sem várhatnánk más eredményt, ha a klasszikus szabadságjogi követelések beteljesednének. Ha a választási rendszer változna, vagyis a választási jogosultságot és a választás titkosságát garanciálisan ellenőriznék, netán bevezetnék az általános választójogot, valószínűleg ugyanúgy Réty pártja győzne, de ha mégsem, ellenfelük-ről, Bántornyiekről sem nyújt a könyv hízelgőbb képet. „...Hol valamely tárgyról egyenlő joggal többen határoznak, e többség majdnem mindig egynek vezérletét követi, míg hol a dolognak eldöntése csak egyre bizatik, ez sokszor több tanácsadóhoz folyamodik, s így épp ott, hol legtöbb egységet várhatnánk, közönségesen legkevesebbet találunk.” Sem a választásokat, sem a bírósági mechanizmusokat nem ábrázolja úgy a könyv, mintha formális biztosítékok a fejük tetejéről a talpukra állíthatnák.

Ha Viola ügyét nem statáriális bíróság tárgyalja, a betyárt ugyanúgy elítélték volna, hiszen – hiába kelti föl iránta szimpátiánkat az elbeszélő – jogilag bűnös volt, közveszélyes bűnelkövető, más kérdés, hogy tettei morálisan igazolhatók. A statáriális bíraskodással a törvény előtti egyenlőség, a törvényes, pártatlan és független bíróhoz való klasszikus jog *elvé* sérül, ám még a megkívánt alakiságokat (pl. a jegyzőkönyv aláírása a terhelttel) sem tartják be az ábrázolt eljárásban. Eötvös azonban hiába kritizálhatná kétszeresen a Viola elleni procedúrát, *de lege lata* és *de lege ferenda* hiányosságok miatt egyaránt, ha Viola jogi felelősségre vonhatóságához kétség nem férhet. Violát egy – mai követelményeink szerinti – fair büntetőeljárásban ugyanúgy elítélnék (ha nem is halálra), mint akkor. Völgyesy, az író szócsövének alakja képviseli a tisztességes eljáráshoz való jog elvét, felszólal, mikor ez sérül, sőt gyakran eredményt is ér el (időhúzása miatt halasztják el az akasztást, s így szöktethetik meg az elítéltet), ám formáljogi érvei nem elég meggyőzőek. De Tengelyi sem járna semmivel jobban, ha betartaná a tisztességes eljárás kritériumait, hiszen minden bizonyíték ellene szólt, minden érv és motívum azt a látszatot erősítette, hogy ő volt Macskaházy gyilkosa. Éppen ezért azt kell megállapítanunk, hogy jogosan tartóztatták le, s vetették börtönbe, míg ki nem

derült az igazság. Fogva tartása nyújt alkalmat arra, hogy Eötvös az embertelen, megalázó börtönviszonyokon merengjen (politikusként is gyakran lépett föl a fogházjavításért), de a megfelelő állapotú cella a legkevésbé sem „eszmei kérdés”. Ráadásul Eötvös éppen a büntetés-végrehajtás elméleti vitájához szól hozzá erős malíciával. A fejlettebb angolszász rezsim előnyeit emlegető Bántornyi James gúnyos megvilágításba kerül akkor, midőn nem hogy a „solitary confinement”, de még a patkányirtás és a rabok egészséges ellátása sincs megoldva. Nyilvánvaló, hogy Bántornyi gúnyos színekkel festett alakja és anglicizmusa is az angolszász alkotmányosság „magyar hangja” Taksonyban. Az angol példa azonban átvehetetlen szalonpolitizálás, s nem csak azért, mert Taksonyból nézve luxusproblémának tűnik az állatvédelem, mikor a rabok és parasztok kínzását, verését sem tiltották. Mintha nem csak a szabadságjogok deklarálásán múlna a jó kormányzás.

Folytathatnánk a példákat annak bizonyítására, hogy a magyar valóság eötvösi ábrázolása nem változna meg gyökeresen, ha az uralkodó eszmékből leparólt jogi garanciákat bevezetnék. A XIX. században kidolgozott, mára mindenütt alkotmányos rangra emelt klasszikus liberális szabadságjogok megszelídíthetnék Taksony vármegye hatalmi terrorját, megnyirbálhatnák a visszaéléseket, de sem a személyi összefonódásokat, sem a háttérben törvényerőre emelt csalásokat nem leplezhetnék le. A demokrata ideáltípusa, Tengelyi azért nem élhetett politikai szabadságjogával (a választásban való részvétellel), mert Macskaházyék ellopatták nemeslevelét. Minden formális garancia dacára ha valaki nem tudná igazolni állampolgárságát és életkorát, ma sem vennék föl a választói névjegyzékbe (most tekintsünk el attól, hogy mit jelent az *igazolni*). Három következtetést kell ezért levonnunk. *A falu jegyzőjében* a klasszikus liberális szabadságjogok *formalitása* hangsúlyozódik, az, hogy hiába az uralkodó eszmék jogi lecsapódásai, önmagukban nem biztosítanak a jó kormányzást, legfeljebb hozzájárulnának ahhoz. A Taksony vármegyében elharapódzott visszaélések, bűncselekmények, a zsarnoki államrend oka egyáltalán nem eszmei, hanem *szociológiai*. Az önkormányzati vezetés nepotista arisztokráciája okozza a felfordulást, vagyis éppen az a társadalmi osztály, amelyik ellensúlyozhatná – az *Uralkodó eszmék* tanúsága szerint – a népszuverenitás korlátlanágát, feloldhatná a demokrácia paradoxonait. Emlékezzünk Eötvös megoldási javaslatára: a történeti jog, az arisztokrácia és az önkormányzatiság államelméletében betöltött kulcsszerepére. Nos, úgy tűnik, mindhárom leszerepelt.

Az előzőkből egyértelmű az önkormányzatiság eszméjének csődje, mert ha a regény tézisregény a „selfgovernmentizmus” ellen, akkor *ab ovo* ellentmond az *Uralkodó eszmékben* kifejtettekkel; ha pedig Taksony vármegye „csak” annyira züllött, mint az egész ország, akkor *gyakorlatilag* alkalmatlan, hogy az egyenlőséggel szemben a szabadság bástyája legyen. Eötvös munkásságának bölceleti és szépirodalmi logikáját az jellemzi, hogy a demokratikus szabadságjogok érvényesülését nem a *jogtól* várja – mint tesszük ezt ma –, hanem a *nemességtől* mint társadalmi és történelmi kategóriától. Pontosabban az arisztokrácia önkorlátozásától. Ám rá kell ébrednie, hogy a Tengelyik, Völgyesyk és Vándoryk hatóköre nem terjed túl mikrovilágukon. Végkövetkeztetése

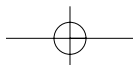
az, hogy a jó kormányzás értékei nem származhatnak másból, mint a *kivételességből*: a méltányosságból, a szabad bírói mérlegelésből (l. Viola rögtönítelő tanácsát!), az önkorlátozásból, az írói szubjektumból – államjogi kategóriákkal: a kegyelmezési jogból és a királyi hatalomból.

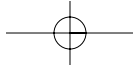
A falu jegyzőjének hangulatát belengi a „királyvárás”. A főispán – akit a király nevezett ki, ellentétben a nemesség választotta alispánnal – bölcs, mindentudó, kívülről kíséri figyelemmel a történéseket. Mikor Tengelyit fogadja, igazat ad neki, mégis tehetetlen, cselekvésképtelen. Viola, a törvényen kívüli sorsát is csak a királyi szó menthetné meg. A zsvány pitavából előttoppant figurája antigonéi sorsmetaforává kristályosodik: morális sérthetetlensége (azért kényszerült zsvánnyá válni, mert terhes feleségét féltette; azért nem menekülhetett meg, mert Tengelyinek akart segíteni) szemben áll a rossz államrenddel, mely nem elsősorban az ország „feudális elmaradottsága” miatt állandósult, hanem – sokkal inkább – a politikai és jogi intézmények procedurális üressége okán. Ezért időzik Eötvös oly sokszor és oly hosszan a Gracchusok tevékenységénél. A néptribunok királyként is viselkedtek, és a „nép szájaként” is, hagyománytisztelők (az „igazi” hagyományhoz visszatérők) és újtítók is voltak.

VI.

A jó kormányzás már a XIX. századi klasszikus liberalizmus számára is meghatározhatatlan. Eötvös József állambölcseletet csinált az irodalomból, aztán pedig az állambölcseletből irodalmat. A jó kormányzás értékeinek vetette alá az esztétikát, mégis a művészi kivételesség eszméje hódította meg a politikai értékeket. A liberális doktrinnerséggel nem vádolható államférfi érezte, hogy a jelentésmezők és értéktartományok egymásból táplálkoznak, töltekeznek föl, a művészet társadalmisága nélkül élettelen, az államelmélet kulturális kontextusa nélkül működésképtelen. Radikális felismerései annak ellenére nem adtak biztos fogódzót, hogy – mint említettük – a valláserkölcs, a történeti jogtudat és a karteziánus ismeretelmélet elmozdíthatatlan sarokkövei voltak – nemcsak világképének, de a kornak is. „Azon épületet, melynek szilárd alapja hiányzik, még senki sem menté meg az által, hogy új zárkövet illesztett belé” – írta. A XX. század elveszítette még *ezt* a szilárd alapot is Európában, s a jó kormányzásról való gondolkodást egyértelműen a jogbölcselet érdeklődési körébe utalta, megfelekezve arról, hogy a jog pusztá formalizmus, a jogi érvek eszközértékek, a normatív univerzum minden létszféra fölé boltozódik. Eszmék ütközéséből jogelvek ütközése lett, a döntő indok pedig mindig *jogi*. Így felejtettük el lassacskán, hogy a jog mögött mindig áll valami vagy valaki.

Tény és érték kapcsolatának komplexitásával sok filozófiai áramlat foglalkozott, leghatásosabban talán az újkantiánusok. Tőlük merített ihletet a jogfilozófus Horváth Barna, aki Szókratész és Szent Johanna büntetőeljárásainak rekonstruálásával kifejezetten szépirodalmi nyelven értelmezte az eljárási formalizmust *A géniusz pere* című könyvében (1942). A vádlottak padjára ültetett „géniusz” az új érték hordozója, a per a kivételes érték és a hivatalos rend találkozási felülete. A tárgyalások Violához ha-

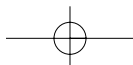

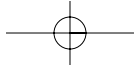
sonlatosak, melyben az eltorzult arisztokratikus normarendszer csap össze a megnyomorított, normaszegésbe hajszolt paraszti becsülettel. Mintha minduntalan megfelelkeznenék arról, hogy a „demokrácia”, a jó kormányzás lét és érvény, valóság és eszme, tény és érték örök antinómiája, vagy ahogyan maga Horváth írta: „folytonos oszcillálás”. Amit Eötvös *A falu jegyzőjében* ironikusan jelenített meg, a jó kormányzás formális és materiális deficitjét, azt Horváth patetikusan dramatizálta, de egyben *eljogiasította*. A XX. századi totalitarizmusoktól azt a tragikus tapasztalatot szereztük, hogy az eljárások feltétlen tisztelete, a jogi bálványimádat a kisebbik rossz. Inkább a semmiben hiszünk, mint hogy ne higgyünk semmiben. Hogyan frissülnének, tisztulnának értékeink a rigid eljárásrendekből?

Európa új hitét demokráciának hívják, miközben fogalmunk sincs, hogy az mit jelent. Rendszeres hivatkozási pont Horváth Barna tanítványa, Bibó István, aki jog- és társadalomfilozófiáját – másik mestere, az osztrák Hans Kelsen tanaival ellentétben – szintén szinoptikusan egyben látta. Az *Európai társadalomfejlődés értelmében* a társadalom szerkezetével és az alkotmányosság minőségével szemben *egyaránt* morális követelményekkel lép fel. „Minden termékeny társadalomszervezés alapja az a felismerés, hogy az emberek között leküzdhetetlen érdekellentétek nincsenek, csak görcsös félelmek vannak, esetleg olyan görcsös félelmek, amelyek megmerevedett társadalmi szituációkra épülnek, azonban nem valóságos érdekellentétekre, hanem megmerevedett társadalmi szituációkból fakadó érdekellentétekre.” Ahogyan Eötvös az arisztokráciában, úgy hisz Bibó az alkotó, technokratává nem süllyedő értelmiségben, s a demokráciát a minél szabadabb egyéni választások erejével tartaná össze, ami az ún. deliberatív demokráciafelfogás sajátja. Ahogy Eötvös a szociológia kelléktárát vette igénybe a jog felöltöztetéséhez, úgy csinítja azt Bibó a pszichológiával. Éppen ezért Bibó sem csábult el a jogintézmények önértéknek, a jogfejlődés glorifikálásának: „A szabadságjogokon alapuló demokrácia nem akadályozza meg azt, hogy a hatalmon lévő kisebbség ügyes manipulációkkal sok mindent keresztülvigyen, amit a nép közvetlenül nem tűzött ki magának célul, de igenis alkalmas annak megakadályozására, hogy a hatalmon lévők a nép világos akaratával szögesen szemben álló dolgokat valósíthassanak meg.” Ez sem lebecsülendő eredmény (gondoljunk arra, hogy pl. az egészségügyi reformot is megakasztotta nemrég a választói felhatalmazás hiánya!), ám a jó kormányzás nem csupa tartózkodás, *status negativus*, de cselekvés, *status positivus* is (Jellinek kategóriáival); a jó társadalom nem csupa *egyén mellett* élés, de *együtt* élések egysége is.

VII.

Mára a helyzet radikálisan egyszerűsödött, hiszen mindnyájan a Jog héroszára bízunk magunkat. Az új európai demokráciát ezért mint *diszkurzív teret* szokás ünnepelni, ahol hitek és életmódok, történelemkönyvek és szubkultúrák, értékek és érdekek ütköznek. Sem lehetségesnek, sem kívánatosnak nem tartjuk, hogy „uralkodó eszméket” térképezzünk föl, mintha a *tolerancia* önmagában összetart-

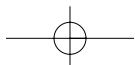
hatná a politikai közösségeket, mintha a konszenzusos politikai moralitás az állampolgárok bezárkózásában, közösségi absztinenciájában ki is merülne, s a cselekvő részvételről, a participációról lemondhatnánk, vagyis – megint Jellinek fogalmival – a *status activus*ról a *status passivus*ért. Ha az államok politikai közösségeit is csak jogközösségnek fogjuk föl, s nem kulturális közösségnek és értékközösségnek, olyan elhamarkodottan annulálható a *nemzetiségi probléma*, ahogyan Eötvös (persze egészen más történelmi kontextusban!) tette. Hogyan térnénk át az állami politikai közösségekről magasabb szintre, egy *európai politikai közösségre*, ha az előbbit is megoldatlan konfliktusok terhelik?

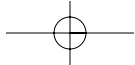
A legfőbb baj az ilyen, legfeljebb formális korlátokkal körülbástyázott és negatív kritériumokkal megzabolázott demokráciával nem is az, hogy eszmepótlék, hogy a határok nélküli létezés még/már nem létezés – *biszen léteziünk*; csak nem akarunk tudomást venni a határokról, nem akarjuk észrevenni a határmegvonók szorgos munkálkodását, zavaró neszezését. Pedig a kérdések jogivá transzformálása ha másra nem is, arra legalább ráirányíthatná figyelmünket, hogy valamennyi vitát elkerülhetetlenül le kell zárnia *egy* döntésnek. Belenyugszunk, hogy a „szakmai szükségyszerűség” vagy homályos ideológiák nevében hozzák meg ezeket a politikai és jogi döntéseket azok, akik – a metafizika utáni korban – lejátszott meccsnek hirdetik az államélet paradoxonait.

A hangsúly az eszmék és az elvek megvalósításáról a vitára tevődött át, a hermeneutikáról az argumentációra, a metafizikáról a végeérhetetlen analitikus érvelésekre. Persze a változások *tudományos* szempontból elcsigázó okfejtéseket, lefegyverző gondolatfutamokat hoztak magukkal, ám – a szó lehető legnemesebb értelmében használt – *politikai* nézőpontból összezavartak bennünket. Azzal, hogy módszereink a – lássuk be, csakugyan kiüresedett – klasszikus ideológiák meghaladására tettek kísérletet, olyan színben tűntek föl, mintha az Értékeket is meghaladták volna. A konzervatívok bizonyossága megingott abban, hogy mi a hagyomány, a liberálisok minduntalan új szabadságigénylők támogatásáért kuncsorognak, a szociáldemokraták alig-alig mérik föl, hol hasad a szociális biztonság pereme. A nagy gyűjtőpártok pedig röhögnek a markukba.

Mintha az alkotmányjogi értékmérő saját lábain állna. Mintha a civiltársadalom a politikától elválasztva ki tudná harcolni szabadságát. Mintha a szakmaiságot nem vennék körbe egyéni és közösségi ítéletek.

Az első „minthára” jó példa Ronald Dworkin, aki úgy olvasztja be a moralitást a jogba, hogy elismeri: az alkotmány jogi és morális érveket is használ, ám ítélezéseméletében a mindenkori alkotmánybíróság apológiáját adja. Az alkotmánybíráskodás – amióta Hans Kelsen kiötlötte – egyszerre hivatott a politikai közösség morális preferenciáit, történeti jogi hagyományait átörökíteni és fejleszteni, korhoz igazítani a morális előítéleteket, a jogtudat meghaladott beidegződéseit. Mint intézmény a népszuverenitás kontrapunktja; de vajon jobban teljesít-e, mint a monarcha vagy az arisztokrácia, melyek Eötvösnél ugyanezt szolgálták? Magyarország történelme fölszámolta a *hagyomány* sűrűsödési pontjait, ám a bevezetett újítások sohasem a „nép uralkodó eszméiből” táplál-

koztak, hanem a *voluntarizmusból* – vagy erőszakos felforgatókéból, vagy jó szándékú erőtlenekekből.

A második „mintha kijelentésnél” Jürgen Habermasra gondoltam. Ő ugyan alaptételét, jog és morál heteronómiáját nem a jog dicséretére fordítja, de egy nem kevésbé kétes társadalmi objektivációt éltet, a demokratikus nyilvánosságot. Harmadikként Niklas Luhmannra utaltam, a rendszerelmélet egyik fő teoretikusa-ra, aki a társadalmi alrendszerek és szaknyelvek zártságának kinyilatkoztatásával annak lehetetlenségét képviseli, hogy az eltérő szférákban mozgó állampolgárok közös értéktartalmakban állapodjanak meg. Habermas szinte minden értékítéletet ekvivalensnek ismer el, Luhmann pedig indifferensnek. Az előbbi a republikanizmuson nem lép túl, a média tudatrombolásával és az internet újbarbarizmusával nem tud mihez kezdeni, az utóbbi elképzelhetetlennek tartja, hogy a politikai közösség tagjai érdemben szót értsenek egymással. A spártai népgyűlés hangzavara versenyez a bábeli nyelvzavarral. Szép kilátások.

Néhány jellemző példa a sok közül, hiszen nem szaktanulmányt, hanem „féltudományos esszét” írok. A demokráciaelméletek bővebb elemzéséhez könyvtárnyi szakirodalmat kellene mozgósítani. Amire most vállalkoztam, nem is annyira a tudományos *meggyőzés*, mint az irodalmi *érzékeltetés* volt. Annak megmutatása, hogy a jó kormányzás fundamentális nehézségeit a modern tudományosság precíziós fogalmi készülékeivel sem tudjuk feltörni.

Ne féljünk bevallani, hogy a demokrácia *per se* nem általános terápia, nem a „haladás”, a „fejlődés” legmagasabb foka. A demokrácia nem az a létforma, mely a magyarság sok évszázados útvesztéseiből kivezet. *Önmagában* biztosan nem az. S ha őszintén magunkba nézünk, belátjuk, hogy soha senki sem állította az ellenkezőjét. Ez a felismerés azonban nem terelhet bennünket a riasztó szélsőségek felé, melyek közös jellemzője, hogy a gondolkodástól és a minőségtől rettegnek, fő stílusjegyük a rövid, lekerékített kijelentés, általános törekvésük az egyszerű, végső megoldás. Demokratának lenni annyit tesz, gondolkodni. Akarunk gondolkodni? Ha igen, hajtsunk föl egy kupica Adyt szíverősítőnek a *Kín és dac* című, Eötvös Józsefnek dedikált verséből. „Vidámuljunk, ha a bánat / Fülünk közé vág is néha, / Kín volt mindig itt a dacnak / Legízesebb tápláléka.”

***Köszönjük Olvasóinknak, Barátainknak, hogy
2009-ben felajánlották jövedelemadójuk 1 százalékát
folyóiratunk megjelentetésének támogatására.***

Kérjük, tegyék meg ezt 2010-ben is!

A HITEL Alapítvány adószáma: 18013430-2-41

